

Од Бањалуке до Цетиња

Мр Јанко Врачар

Музејски савјетник - историчар; Од-
сјек за историју; ЈУ Музеј Републике
Српске Бањалука;
jankobl@gmail.com

Кратки научни рад

УДК 929.52Живковић“1941/1945”

DOI 10.7251/TOP2208161V

Апстракт: Даринка Јаничић (рођена 1932. године) из Бањалуке, чија породица се у град на Врбасу доселила 1935. године из Црне Горе, на основу својих сјећања говори о ратним дешавањима из априла 1941. године. Описује бомбардовање Бањалуке од стране Луфтвафеа, да би затим, након окончања ратних операција и успостављања усташке власти, била приморана да са својом породицом напусти Бањалуку по наређењу злогласног усташког стожерника Виктора Гутића. Породица Живковић одлази на Цетиње, гдје се током рата суочава са бројним изазовима све до повратка из прогонства у Бањалуку 1945. године.

Кључне ријечи: Бањалука; бомбардовање; усташе; Виктор Гутић; Цетиње; партизани

Даринка Јаничић (р. Живковић), рођена је 2. августа 1932. године у селу Ржани До (Катунска нахија), Срез Цетиње, Зетска бановина. Са породицом се 1935. године преселила у Бању Луку, гдје су живјели до априла 1941. године. Њен отац Лука Живковић био је запослен као писар у жандармерији, док је мајка Велика била домаћица. Даринка је имала још двојицу браће, Жарка и Јована, и сестру Љиљану. Априлски рат 1941. године затекао је породицу Живковић у Бањалуци, гдје је Даринка свједочила бомбардовању града од стране Луфтвафеа, 10. априла 1941, и обарању једног непријатељског авиона. Убрзо након капитулације Војске Краљевине Југославије, 17. априла, и уласка Бањалуке и читаве некадашње Врбаске бановине у састав новоформиране квислиншке творевине Независне Државе Хрватске, усташки стожерник за Босанску Крајину др Виктор Гутић доноси одлуку да сви становници града који су се доселили у међуратном периоду из Србије и Црне Горе морају напустити Бањалуку у року од

три дана, да би тај рок касније био продужен на пет дана. У том прогнаничком таласу наша се и породица Живковић, која је уточиште наша на Цетињу, гдје је Даринкин отац, Лука Живковић, добио службу у жандармерији. Породица Живковић остала је на Цетињу све до јула 1945. године, када су се вратили у Бањалуку и наставили свој живот у предратној кући.

Транскрипт сјећања:

Априлски рај и обарање њемачкој авиона изнад Бањалуге

Тог дана резервни официр Марко Деља, иначе исто Црногорац, који је живио на Веселом бријегу, погодио је њемачки авион. То је баш почело, бацили су бомбе први дан Нијемци, тамо на Бањалучко поље, побили су и неке коње. Ја знам да сам бјежала, била сам и болесна тада, горе код Чолића¹. Док сам трчала оклизнула сам се и пала, окренем се и видим авион у пламену како пада. Када је дошла капитулација, Марко Деља је први побјегао главом без обзира, јер се сазнало да је он оборио њемачки авион. Он је био резервни потпуковник и имао је скоро шездесет година и онда је побјегао са породицом. Противавионски топ је био на Петрићевцу. Бомбе су падале око данашњег Ђачког дома² и у тзв. Циганлук. То је било, тако можда, десетог³. Мени је то страшно било. Али није пуно овдје у Бањалуку пало бомби. Црква⁴ је била начета бомбама. Марко је био наш комшија кад смо побјегли на Цетиње. Њега су покушали придобити четници, али он није хтио. Кад су дошли партизани одузели су му официрску униформу и ордење које је имао, али нису га дирали. Имао је сина из првог брака и двоје дјеце из другог. Његов син Видосав био је у четницима.

¹ Заселак на брду Старчевица изнад Бањалуге, прим. аут.

² Средњошколски дом, прим. аут.

Прошјеривање у Црну Гору

Кад је био тај проглас да Црногорци морају напустити Бањалуку, лијепили су га на диреке, а мама је пошла код стрине. Кад не би мало ето је враћ сеа, и каже оцу ево обавјештење, пише: „У року од три дана Србијанци у Србију, а Црногорци у Црну Гору“.⁵ А тата, јадан, знаш како је, може се понијети нека свота новца и ручни пртљак. Било нас је седморо, баба, тата и мама и четворо дјеце. Ех, онда је Гутић⁶ био најглавнији у Бањалуци, адвокат је био. Бајо Перовић и још један Црногорац оду код њега⁷, Бајо га је знао јер је био предсједник Коморе за трговину⁸, и замоле га да им продужи рок за пар дана. Онда им је Гутић одобрио још два дана. И погледај ти како свијет није размишљао. Ко год је чуо да Црногорци одлазе, оно мало комшилука на Старчевици и горе, дошло је да би нешто купило. Ми смо тада продали нашу краву, затим нешто покућства и слику „Тајна вечера“. То смо и продали, а дошла је једна жена, снајдерица, чији је муж био Хрват, која нам је понудила да узму кућу у најам на шест мјесеци. Жандармеријски пук из Бањалуке⁹ подијелио је шест плата својим припадницима, и уз нешто уштеђевине, упутили се у Црну Гору код рођака.

Аутобусом „Браће Дивјак“¹⁰ организовано смо се превезли до Јајца, гдје смо ноћили, а затим возом до Сарајева. Кад смо тамо до-

³ На основу сјећања Даринка Јаничић мисли да је био 10. април 1941. године. Међутим, Зоран С. Мачкић у свом раду „Ваздушна бомбардовања Бањалуке у Другом свјетском рату 1941–1945“ објављеном у *Гласнику Удружења музејских радника Републике Српске*, бр. 3, 2011, стр. 255–256, доноси податак да је Бањалука први пут бомбардована од стране Луфтвафеа 11. априла, а затим и наредни дан (12. априла), којом приликом је и оборен њемачки обрушавајући бомбардер Јункерс Ју-87 „штука“. Према наводима Мачкића, авион је оборио пензионисани капетан српске војске Марко Деља, резервиста 17. артиљеријског пука, са топом типа дебанш стационарном на брду Петришевац. Када су у питању губици њемачког ваздухопловства у дејству изнад Бањалуке, наилазимо и на податак објављен у *Аеромагазину* бр. 2–3 из 1991. године (Небојша Ђокић, „Protivionska odbrana u ratu aprila 1941“, *Aeromagazin* 2–3/1991, 35), да је изнад Бањалуке 8. априла пјешадијском ватром оборен један ловац Месершмит Ме-109. У истом чланку наводи се да је у питању био двомоторни бомбардер, могуће Месершмит БФ 110, коришћен током њемачке агресије против Југославије и Грчке 1941. године.

⁴ Свете Тројице, прим. аут.

шли, све Црногорце су смјестили у једну композицију, и брзо смо стигли у Херцег-Нови. Тамо је била готово нормална атмосфера. Затим смо дошли до Рисна, након тога на Цетиње, код ујака Марка¹¹. Тамо смо затекли још рођака који су избјегли. То је била приватна градска кућа са кафаном у приземљу, на углу, у близини фабрике „Обод“. Ујак је знао талијански, па је код њега било пуно Талијана. У кафани се затекао и командант жандармеријског пука са Цетиња, југословенског, то још није било расформирано. Он је упитао мог ујака

⁵ Др Виктор Гутић, предратни бањалучки адвокат и члан усташке организације од 1938. године, именован је од стране поглавника Анте Павелића за усташког стожерника за бившу Врбаску бановину односно тзв. Босанску Хрватску. Након посјете Павелићу, 24. априла 1941. године, Виктор Гутић је истог дана по повратку у Бањалуку донио наредбу по којој су сви Срби и Црногорци, рођени у Србији и Црној Гори, морали напустити Бањалуку у року од пет дана. Два дана касније (26. 4. 1941) објављена је допуна ове наредбе, по којој су сви мјешовити бракови Срба и Црногараца са Босанкама морали силом закона бити раскинути (Dušan Lukač, „Banja Luka u prvim danima okupacije“, *Prilozi* br. 1, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1965, 232-233). Протјеривање Срба из Бањалуке, није се завршило на овој мјери, већ је настављено и даље, па је тако до краја јула 1941. године из Бањалуке присилно исељено у Србију, преко логора у Цапрагу и Пожеги, 1.807 Срба (Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014, 213). Према подацима италијанског вицеkonzула у Бањалуци, крајем августа 1941. године у њој је боравило око 1.500 Срба, односно православаца, а још их је толико прешло на римокатолицизам (Nikica Barić, „Banja Luka 1941 -1942/1943. godine: previranja unutar vlasti Nezavisne Države Hrvatske“, *Pilar - Časopis za društvene i humanističke studije*, god. XIII (2018), br. 25(1)-26(2), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2018, 96).

⁶ Виктор, прим. аут.

⁷ Виктор Гутића, прим. аут.

⁸ На иницијативу бана Светислава Милосављевића, 1932. године основана је Трговачко-индустријска комора за Врбаску бановину са сједиштем у Бањалуци. Била је то јавна установа али и савјетодавно тијело државних власти и самоуправних тијела по свим питањима везаним за индустрију, трговину и угоститељство (Верица Стошић, Небојша Радмановић, *Бањалука центар Врбаске бановине*, Бањалука 2019, 129-130).

⁹ У Бањалуци се налазила Команда Врбаског жандармеријског пука образованог 21. 3. 1930. године, затим жандармеријска чета и жандармеријски вод. Сталне жандармеријске станице биле су распоређене на подручју Среског начелства у Бањалуци. Жандармеријски пук био је смјештен у адаптираној згради бивше Жељезничке дирекције, гдје остаје до Априлског рата 1941. године (В. Стошић, Н. Радмановић, *Бањалука*, 77-78).

Марка: „Ко ти је ово доша'?" А ујак каже: „Ма избјегли из Босне.“ – „Шта ти је зет радио тамо?" Ујак ће на то: „Био у жандармерији“. Тада командант рече: „Богати, Марко, доведи га сјутра код мене“. Сутрадан тата оде у команду Жандармеријског пука и добије посао. Одмах је задужио униформу, а иначе сви жандари који су били поријеклом из Црне Горе, а побјегли су однекле, били су позвани да се прикључе црногорској жандармерији. И распореде они њих¹², у затвору су стражарили обично један наш, један Талијан. Затим, чували су складиште горива, као и разне установе. И нормално су радили, а избјеглице су сваког уторка добијале следовање по глави, или кило риже или кило брашна. Све је то ишло некако до 13. јула¹³. И када је кренуло зло, тата је остао и даље тамо¹⁴, као стражар. Добијали смо следовања хране, углавном маргарина и мармеладе, а затим макарони и рижа.

Ослобођење и њовраћање у Бањалуку

На Цетињу смо живјели све до ослобођења 1945. године, читаво вријеме рата сам ишла у школу тамо, једино са прекидом за вријеме борби за ослобођење Цетиња, новембра 1944. године. Приликом ослобођења Цетиња, 13. новембра 1944, партизани су стрељали једно четрдесет двоје или троје људи, више Цетиња, у крају који су звали Шкрка, у чијој близини се тада налазио и затвор.¹⁵ Убили су двије ђевојке, од којих је једна била ћерка попа, а друга је била Александра Матановић, ћерка апотекара. Партизани су их стрељали јер су радиле као преводиоци за Талијане. И обадвије сам их познавала. Каже Стеван Ђуровић, који је учествовао у том стрељању, био је у тој Десетој црногорској¹⁶: „Чинило ми се, кад сам погледао, кад су они

¹⁰ Предузеће „Браћа Дивјак“ од 1928. године имало је концесију за превоз путника аутобусима на линијама Бањалука-Јајце и Бањалука-Бос. Градишка, која је касније продужена до Окучана. Ово предузеће имало је возни парк са ауто гаражом и више десетина запослених (В. Стошић, Н. Радмановић, *Бањалука*, 152).

¹¹ Вицковића, прим. аут.

¹² Жандаре, прим. аут.

¹³ Године 1941, прим. аут.

¹⁴ У жандармерији, прим. аут.

рафали опалили, да она¹⁷ још говори, а покошена“. Убили су и једног Милошевића¹⁸, пензионера, који је био некад предсједник општине¹⁹ у Краљевини. Кад су они²⁰ дошли, то мало виђеније људе су одмах стрељали. А једна наша комшиница се вјерила и требала се удати за једног младића који је завршио право, Почек се презивао²¹, и њега су стрељали, а јединац је био. За његову мајку кажу да је полудјела. Затим су убили и адвоката Гавра Милошевића, који је био исто из кумовске породице, као и неколико виђенијих људи. Убили су их без икаквог разлога, овај Почек²² је радио у општини као правник. Било је ту и личних разлога, ако неко некога није и лично подносио, имао је, оно, 24 сата да се обрачуна. Ујак Крсто²³ је изашао рано и отишао у Никшић, пошто је био електричар, предратни, и тамо је помогао да се обнови рад електричне централе. Ујак Марко је остао на Цетињу, није се бојао, иако је имао проблема са Нијемцима, приликом повлачења из Грчке, када су му полупали кафану. Др Гвозденовић, лекар, препоручио је ујаку Марку и мом оцу Луки да се склоне код њега у болницу, што су они и учинили. То је мом оцу спасило главу, јер нико из жандармеријског пука, осим куvara, није остао на Цетињу, већ су сви побјегли пред партизанима. Многи од њих били су у прат-

¹⁵ О стрељању цивила на Цетињу након ослобођења 1944, аутор није успио да пронађе податке у релевантној литератури. Подаци на интернету прилично су штури, са референцама на покојног историчара Предрага Вукића који је до смрти био запослен Државном архиву Црне Горе. У чланку објављеном на порталу ИН4С, 14. 11. 2019. године, Вукић наводи да је на Цетињу током 13. и 14. новембра стрељано 28 грађана који су поименично побројани, а да је првобитни списак за ликвидацију садржавао 42 имена, па је накнадном интервенцијом тај списак смањен на 28 имена (www.in4s.net/dan-kada-su-na-cetinju-1944-godine-losi-djaci-ubili-svoje-profesore, приступљено 04. 06. 2022).

¹⁶ Десета црногорска бригада формирана је 18. септембра 1944. године, у селу Буроњима западно од Подгорице. Имала је пет батаљона јачине 1.500 бораца, а налазила се у саставу Приморске оперативне групе. У завршним операцијама за ослобођење Црне Горе, од септембра до децембра 1944. године, била је ангажована у борбама за Чево, Грахово, Цетиње, Даниловград и Подгорице (*Vojna enciklopedija*, књ. 2, Београд 1959, 473).

¹⁷ Александра Матановић, прим. аут.

¹⁸ Томо, прим. аут.

¹⁹ Цетиње, прим. аут.

²⁰ Партизани, прим. аут.

²¹ Никола, прим. аут.

²² Никола, прим. аут.

²³ Вицковић, прим. аут.

њи митрополита Јоаникија²⁴ и припадника четничког покрета који су се повлачили ка Словенији.

Ујак Марко је, иначе, задужио многе, иако није био у партизанима, кога год су били затворили на Цетињу за вријеме окупације, он је њему дотурао нешто, храну или дуван. То је радио и мој отац, иако је био стражар. Једном га умало није ухватио неки Талијан, док је ћерки неке учитељице, која је била затворена, дотурао храну, па му је запријетио на талијанском. Кад је све завршено, стигла је америчка помоћ и мој отац се запослио у магацину у коме се дијелила америчка помоћ. Ујак Марко је био главни за магацин, а он је примио тату да ради. Међутим, нека жена је пријавила мог оца да ради у магацину, па је он у јулу 1945. године одлучио да се врати назад у Бањалуку, јер је сазнао да му је кућа остала читава у рату, и да су ту још они подстанари Хрвати. У августу смо кренули назад, путовали смо десетак дана од Цетиња до Бањалуке. Ишли смо преко Коњица, возом, па на Славонски Брод, па на Окучане, гдје смо изашли из воза. Ту смо унајмили запрежна кола у која смо укрцали ствари, и кренули према Бањалуци. Ми смо пратили запрежна кола пјешнице, до Босанске Градишке, гдје нас је сачекао камион којим смо се довели у Бањалуку. Убрзо смо стигли у нашу кућу, ту смо затекли подстанаре који су ту провели читав рат, са којима смо заједно живјели још петнаест дана док они нису нашли други смјештај.

²⁴ Јоаникије Липовац, митрополит црногорско-приморски (1940–1945).

Подорица Живковић

Литература

- Barić, Nikica, „Banja Luka 1941-1942/1943. godine: previranja unutar vlasti Nezavisne Države Hrvatske“, *Pilar-Časopis za društvene i humanističke studije*, god. XIII (2018), br. 25(1)-26(2), Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, Zagreb 2018.
- *Vojna enciklopedija*, knj. 2, Beograd 1959.
- Đokić, Nebojša, „Protiavionska odbrana u ratu aprila 1941“, *Aeromagazin* 2-3/1991.
- Lukač, Dušan, „Banja Luka u prvim danima okupacije“, *Prilozi* br. 1, Institut za istoriju radničkog pokreta, Sarajevo 1965.
- Мачкић, Зоран, „Ваздушна бомбардовања Бањалуке у Другом свјетском рату 1941-1945“, *Гласнику Удружења музејских радника Републике Српске*, бр. 3, Бањалука 2011.
- Стошић, Верица, Радмановић, Небојша, *Бањалука ценџар Врбаске бановине*, Бањалука 2019.
- Filip Škiljan, *Organizirana prisilna iseljavanja Srba iz NDH*, Zagreb 2014.

Интернет

- www.in4s.net/dan-kada-su-na-cetinju-1944-godine-losi-djaci-ubili-svoje-profesore

Janko Vračar

From Banjaluka to Cetinje

Darinka Daničić (born 1932) from Banjaluka, whose family moved to the town on the Vrbas River from Montenegro in 1935, speaks about the war time events of April 1941, starting with the bombing of Banjaluka by the Luftwaffe, and then, the fleeing of her family after the Ustaše and their leader Viktor Gutić established their rule. The Živković family leaves for Cetinje, where they face multiple challenges, until their return to Banjaluka in 1945.